

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

ЗАДОРОЖНА СВІТЛАНА МИХАЙЛІВНА

УДК 341.1/8

**ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗАГАЛЬНИХ
ПРИНЦИПІВ СУЧАСНОГО МІЖНАРОДНОГО ПРАВА**

Спеціальність 12.00.11 – міжнародне право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Київ – 2019

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі Європейського права та порівняльного правознавства юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича МОН України.

Науковий консультант: доктор юридичних наук, доцент
Буткевич Ольга Володимирівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
професор кафедри міжнародного права

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Денисов Володимир Наумович,
Інститут держави і права ім. В. М. Корецького,
завідувач відділу міжнародного права та
порівняльного правознавства

доктор юридичних наук, професор
Микієвич Михайло Миколайович,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
завідувач кафедри європейського права

доктор юридичних наук, професор
Київець Олена Валеріївна,
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана,
професор кафедри міжнародного та
європейського права

Захист відбудеться «28» листопада 2019 року о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.10 в залі вченої ради Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 04119, м. Київ, вул. Ю. Ілленка, 36/1.

З дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 58, к.12.

Автореферат розіслано «26» листопада 2019 року

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

А. Л. Федорова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Сучасний глобальний світ знову перебуває на стадії переломного етапу. Непоодинокими є думки про зниження ролі та неефективність міжнародного права і, насамперед, його основоположних принципів. Міжнародне право сучасності розвивається як глобальне право людства, в якому держава вже не виступає як найефективніший та, тим паче, єдиний суб'єкт міжнародних відносин. Нове прогресивне міжнародне право – це не тільки міжнародний договір та звичай, все частіше новими регуляторами міжнародних відносин виступають сучасні джерела міжнародно-правового регулювання. Зростає роль міжнародних стандартів, резолюцій міжнародних організацій, а рішення органів міжнародного правосуддя набули неабиякого авторитету. Такі сучасні виклики зовсім не відправляють принципи міжнародного права на лаву запасних, навпаки, саме в сучасному міжнародному праві його принципи набувають нового подиху та нових забарвлень. Найрозповсюдженіше і сьогодні уявлення про принципи міжнародного права як про основоположні принципи закріплені в Статуті ООН та підтверджені у Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН і ряді інших міжнародних документів. Більшість підручників з міжнародного права обмежують висвітлення саме такої кількості основних принципів у міжнародному праві. Однак сучасне міжнародне право давно переступило етап позитивістського уявлення про його природу, теперішні суб'єкти міжнародного права все частіше звертаються до норм м'якого міжнародного права. Нинішнє глобальне людиноцентристське міжнародне право¹ увійшло в епоху демократично-ліберального, живого, еволютивно зумовленого права, що зароджується у самих відносинах, які постійно еволюціонують, розвиваються та змінюються. Такий характер швидкоплинних змін вимагає від міжнародного правопорядку відповідних новітніх регуляторів, які були б здатними пристосовуватися та відповідати викликам глобалізації. Зазначені процеси вимагають свого осмислення і теоретико-правового аналізу.

Саме принципи як природно-правове явище за своїм характером і природою здатні виступати та гідно конкурувати поряд із іншими сучасними регуляторами, як прогресивні, стабільні та гнучкі норми, що відповідають потребам сучасних міжнародно-правових відносин. У сучасному міжнародному праві простежується поява нових галузей, в яких основою та підґрунтям також виступає саме системоутворюючий принцип-норма, наприклад, у

¹ Таке розуміння терміна «глобальне» не збігається із терміном *універсальне міжнародне право*, а скоріше передбачає розуміння його як сучасного міжнародного права, що отримало нові характерні риси людиноцентризму, як його називає А. Тріндаді: *Trinidad A. Foundations Of International Law: The Role And Importance Of Its Basic Principles / International Law for Humankind: Towards a New Jus Gentium / General Course on Public International Law - Part I // Recueil des Cours de Droit International de la Haye. 2010. Ch. V. P. 53-86.*

міжнародному космічному праві – принцип відкритого космічного простору, в міжнародному екологічному праві – принцип заборони заподіяння шкоди довкіллю. У нових галузях для таких основоположних принципів характерний їх глобальний вимір і загальнолюдське значення, що створює передумови для набуття ними імперативного характеру, а для зобов'язань, що з них випливають, – ознак відносин *erga omnes*. Активний процес формування нових інститутів та галузей міжнародного права досить плідно досліджується сьогодні з точки зору фрагментації міжнародного права, втім місце і роль принципів цього права у процесі його диверсифікації залишається переважно осторонь уваги вчених.

У той же час, система сучасних принципів міжнародного права вказує на розширення їх кола та збільшення ролі інших, крім основних, принципів регулювання міжнародно-правових відносин сьогодення. Особливої ролі при цьому набувають загальновизнані принципи права, до яких усе частіше звертаються органи міжнародного правосуддя. Необхідність такого звернення пояснюється розширенням кола питань і спорів, з якими звертаються до судів сучасні суб'єкти міжнародного права. Як показує практика міжнародного правосуддя, все частіше при вирішенні спорів застосовують принципи справедливості, рівності, недискримінації, еволютивного тлумачення, пропорційності та верховенства права. Розширюється практика застосування принципів національних правових систем за умови пристосування їх до умов міжнародного правопорядку. Як бачимо, сучасна система міжнародного права характеризується гнучкістю методів і принципів регулювання, а здатність принципів міжнародного права до історичної трансформації доводить їх перспективність та ефективність у сфері сучасного міжнародного правового регулювання.

На сучасному етапі розвитку науки міжнародного публічного права основною тенденцією є розгляд і наукове осмислення практичних питань, проте вкрай мало уваги приділяється фундаментальним питанням теорії, зокрема принципам міжнародного права. Разом з тим, наявні відмінності і суперечності в підходах вітчизняних і зарубіжних дослідників до принципів міжнародного права, а також відсутність їх нормативного визначення та закріплення, зрозуміло, не означають, що такі взагалі відсутні як правова реальність, оскільки правові принципи – це основні ідеї та буття міжнародно-правової системи. Головні завдання і функції принципів міжнародного права в будь-якій галузі права однакові, а саме: сприяння єдності, внутрішній цілісності й системності правого регулювання є базою як для правотворчої, так і для правозастосовчої діяльності.

Теперішні глобалізаційні процеси сприяють оновленню як національних правових систем, так і всієї міжнародної системи загалом. При цьому зміни, що відбуваються, дають не тільки позитивні, але й негативні наслідки, що зумовлює актуальність аналізу проблем трансформації, в першу чергу міжнародної правової системи в умовах глобалізації та пошуку шляхів

розв'язання проблем, що виникають як наслідок. У зв'язку з цим виникає запитання: чи можуть принципи міжнародного права в процесі свого впливу на право, правосвідомість, правотворчість і правозастосування якимось чином сприяти розв'язанню міжнародно-правових проблем? Щоб уникнути негативних наслідків глобалізаційних змін у правовій сфері, потрібно забезпечити гармонійний розвиток національних правових систем держав у мінливих умовах шляхом урівноваження у результаті дії стабілізуючої функції принципів міжнародного права.

Значення загальновизнаних принципів права для міжнародного права та міжнародного правопорядку в цілому важко переоцінити. Принципи права – спадок людства, що не має державних кордонів, спадок, що пройшов тривалий шлях: від поодиноких звичаїв («не вбий», «на вкради», «потрібно вислухати обидві сторони») до закріплення в національному законодавстві більшості сучасних держав світу та міжнародних документах. Саме принципи віддзеркалюють ті соціальні зміни, що відбуваються у процесі розвитку суспільства.

Застосування принципів міжнародного права усуває прогалини у міжнародному праві, ліквідовує колізії норм міжнародного права, забезпечує «авангардне» регулювання нововиявлених відносин. Принципи є керівними витоками у формуванні та реалізації норм міжнародного права, правовою базою всієї міжнародно-правової системи, яка є результатом розвитку ґрунтовних принципів як найвищих імперативів системи. Загальні принципи права не мають національної належності, як слушно зазначає І. Покровський, «національність є фактом історії, а не критерієм справедливості чи доречності»¹.

Протягом усієї історії існування і взаємозв'язків міжнародного та внутрідержавного права чи не найбільшу роль в їх взаємодії відігравали принципи права. Загальні принципи права виникають паралельно в міжнародному та внутрішньому праві. У національній і зарубіжній доктрині неодноразово стверджувалось, що загальні принципи права впливають на формування норм міжнародного публічного, міжнародного приватного чи наднаціонального права загалом. Не дивлячись на існуючі дослідження історії становлення принципів міжнародного права, питання їх формування та розвитку, впливу на міжнародні відносини вимагає переосмислення з сучасних наукових позицій.

Зазначене зумовлює обрання даної теми дослідження та її теоретичну і практичну актуальність.

Теоретико-методологічна основа дисертаційного дослідження. Дослідженню сутності, значення та функціонування принципів у міжнародному праві повсякчас приділяли достатньо уваги вітчизняні та зарубіжні як учені-міжнародники, так і теоретики права. Зокрема, загальнотеоретичні аспекти проблеми принципів права стали предметом докторського дослідження

¹ Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права. Москва: Статут, 2001. С. 58.

українського вченого-теоретика А. Колодія, а також робіт С. Погребняка, О. Уварової. Спеціальним дослідженням у сфері міжнародного публічного права присвячені праці Л. Галенської, О. Луткової, Л. Новікової, А. Смбалян. Чимало думок і бачень проблеми залишає визначення загальновизнаних принципів міжнародного права, їх системи, нормативного закріплення в міжнародному праві та їх місця актуальними.

Сутності принципів міжнародного права в українській науці майже не приділено уваги. Частково проблему природи джерел принципів міжнародного права досліджувала О. Київець, соціологію норм права, та, в тому числі, норм міжнародного права розглядала І. Музика, окремі сторони досліджуваної проблеми знаходимо у працях В. Буткевича, О. Буткевич, В. Денисова, О. Задорожного, В. Мицика, О. Мережка, Л. Тимченка та ін.

Крім того, знаходимо ряд фундаментальних досліджень питання принципів міжнародного права і в радянській доктрині, зокрема в працях В. Василенка, Г. Ігнатенка, В. Корецького, А. Талалаєва, А. Бахова та ін.

Особливий інтерес до принципів міжнародного права був у радянські часи (60-90-ті роки) і пов'язаний із прийняттям Статуту ООН. Саме тоді було розроблено основні доктринальні положення про принципи міжнародного права, які навіть на сучасному етапі розвитку кардинально не змінені. Значний внесок у розвиток теоретичного обґрунтування принципів міжнародного права зроблений саме за часів радянської доктрини (Р. Бобров, Г. Тункін, Л. Алексідзе, І. Лукашук), сучасна ж доктрина характеризується чималою кількістю авторських досліджень з окремих питань проблеми принципів міжнародного права, що є на, нашу думку, наслідком незавершеної дискусії щодо принципів і відсутності єдиного доктринального та нормативного визначення поняття принципів. Однак, багато поглядів і незмінні дискусії про принципи є сутністю самих принципів, що століттями доводять їх актуальність, необхідність та основоположність.

Численні напрацювання у сфері багатогранних аспектів принципів міжнародного права можна знайти і в західній доктрині. Спеціальні дослідження принципів міжнародного права проведені Я. Броунлі, Х. Кельзенем, Х. Лаутерпахтом, Х. Лоуренсом, С. Мерфі, Л. Оппенгеймом, Х. Роліном. Окремі аспекти принципів можна знайти у працях з проблеми джерел міжнародного права – М. Ейкхерста, Дж. Брайерлі, В. Дегана, Т. Хіллера, Р. Колба, М. Панезі, М. Віраллі та ряду інших. Велике значення для дослідження принципів міжнародного права мають наукові напрацювання про принцип добросовісності в міжнародному праві А. Зіглера, Дж. Баумгартнера, М. Віраллі, М. Вернардо, Е. Кремадеса, Д. Мітчела та інших. Велика кількість праць західних учених присвячена ролі загальних принципів права в міжнародному праві, зокрема Ф. Раймондо, Дж. Фіцморіса, Дж. Шварценбергера, Дж. Гаджа, Г. Герцгеа, Дж. Ламмерса. Проблеми когентності принципів міжнародного права присвячені дослідження А. Тріндаді, А. Фердросса, А. Зіглера, А. Робледо, В. Дегана.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано в межах наукової теми № 0116И003680 «Вплив європейсько-правової парадигми на процеси розвитку та функціонування внутрішньодержавного права: порівняльне дослідження», яка є складовою Комплексної наукової програми Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є розробка цілісної концепції загальних принципів сучасного міжнародного права з урахуванням новітніх досягнень сучасної міжнародно-правової доктрини та практики.

Для досягнення мети у дисертаційній роботі передбачається визначення таких *завдань*:

- встановити природу та ґносеологію загальних принципів міжнародного права;
- запропонувати множинність (плюралізм) визначень загальних принципів міжнародного права та доктринальні розбіжності у визначенні принципів міжнародного публічного права;
- встановити специфіку становлення загальних принципів міжнародного права шляхом простеження їх історичної еволюції;
- з'ясувати особливості взаємодії загальних принципів міжнародного права з нормами та стандартами міжнародного права;
- сформулювати основні критерії визначення наявності принципу міжнародного права;
- виявити особливості сучасної системи принципів міжнародного права
- окреслити стан та проблеми механізму реалізації та ефективності загальних принципів міжнародного права;
- виявити роль загальних принципів у внутрішньодержавному та міжнародному праві;
- дослідити зародження загальних принципів права;
- встановити правову природу принципу *ex aequo et bono*;
- з'ясувати зв'язок звичаєвого права і загальних принципів міжнародного права;
- встановити спільні основоположні, матеріальні і процесуальні, принципи сучасних систем права і правопорядків;
- проаналізувати принципи як основоположні начала (засади) функціонування міжнародного співтовариства;
- проаналізувати вплив глобалізації на трансформацію сучасних систем права і правопорядків.

Об'єктом дослідження стали суспільні відносини, що виникають між суб'єктами міжнародного права у процесі застосування принципів міжнародного права, а також взаємодія між принципами та іншими нормами міжнародного права у процесі їх функціонування.

Предметом дослідження слугує система принципів сучасного

міжнародного публічного права, загальних принципів права та принципів, спільних для різних правових систем.

Методи дослідження. Багатогранність принципу міжнародного права як правового явища передбачає необхідність використання принципу методологічного плюралізму у дослідженні його сутності та використання загальноправових методів, оскільки міжнародне право є частиною єдиної правової матерії. Основним методом даного дослідження є, насамперед, порівняльно-правовий метод, за допомогою якого здійснено порівняння загальних принципів міжнародного права та принципів міжнародного права, принципів міжнародного права та інших норм міжнародного права, їх місця в системі міжнародного права із виділенням загального і особливого при взаємодії. Як допоміжні використано порівняльно-історичний і порівняльно-політичний методи, метод конкретного аналізу об'єкта дослідження. Особливе значення у роботі отримав прагматичний метод, що дозволив використати принципи для узгодження інтересів і цінностей суб'єктів міжнародного права, знаходження оптимальних рішень у конкретних ситуаціях.

Для об'єктивного аналізу предмета дослідження було використано ряд загальнонаукових і спеціальнонаукових методів.

Соціонормативний підхід, за допомогою якого дослідження ґрунтується на соціальних аспектах існування міжнародного права, яке сьогодні головним напрямком має людиноцентризм. Діалектичний метод дозволив охарактеризувати загальні принципи міжнародного права як багаторівневе поняття, яке складається під впливом різних процесів (соціальних, моральних, юридичних, економічних, політичних), охарактеризувати їх як соціально-правову категорію, в якій поєднуються правові й неправові елементи, державно-владний і людиноцентристський зміст, інтереси соціальних груп, індивідів і міжнародного суспільства загалом. На основі аксіологічного підходу розкрито природу загальних принципів міжнародного права. Феноменологічний підхід дозволив показати природу міжнародно-правового порядку із центром буття людини, індивідів, соціальних груп і суспільства в цілому. Історичний метод покладено в основу дослідження генези загальних принципів у додержавному періоді міжнародного права, їхніх особливостей та гарантій їх дотримання у додержавному періоді, формальної визначеності та розвитку у державному періоді міжнародного права. За допомогою логічного методу узагальнено багатоаспектність, множинність визначень поняття загальних принципів міжнародного, визначено основні критерії наявності принципу міжнародного права. Важливу роль у дослідженні відіграв такий логічний прийом, як класифікація, завдяки якому визначено місце і роль складових системи принципів міжнародного права. Формально-юридичний метод використано під час вивчення текстів Конституції та законодавства України, а також практики Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини, міжнародних судових установ, пов'язаних із застосуванням та тлумаченням принципів міжнародного права.

Основа дослідження ґрунтується на відповідних міжнародних нормативно-правових актах, а також на чинних конституціях провідних зарубіжних держав та України. У дослідженні належно використані наукові праці зарубіжних і вітчизняних авторів про принципи міжнародного права і практику національних та міжнародних судових органів з питань застосування принципів міжнародного публічного права.

Наукова новизна даного дослідження полягає, у тому, що воно є першим комплексним аналізом вітчизняної та зарубіжної доктрини, національної та міжнародної практики функціонування принципів міжнародного права на сучасному етапі розвитку людства. У запропонованому дослідженні вперше пропонується розширити бачення системи принципів за межами десяти основних принципів мирного співробітництва та пропонується концепція про широке розуміння загальних принципів міжнародного права, сутність та дія яких вперше висвітлюються в сучасній вітчизняній та зарубіжній юридичній літературі.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у тому, що за характером і змістом розглянутих питань дисертація є першим комплексним теоретичним дослідженням, в якому сформульовано засади теорії і практики системи загальних принципів міжнародного права. Наукову новизну дослідження відображають такі основні його результати:

у роботі *вперше*:

- з усієї багатоманітності характеристик загальних принципів міжнародного права виділено чотири основних групи – ті, що вказують на походження принципів міжнародного права; ті, що проявляють їх сутність (зміст); ті, що окреслюють їх функціональне призначення; ті, що характеризують юридичну силу принципів міжнародного права;

- визначено загальні принципи міжнародного права в широкому розумінні, як комплекс основоположних норм, що сформувалися в результаті узагальнення об'єктивно наявної суспільної практики міжнародних відносин певної історичної епохи з метою визначення правомірності змісту норм міжнародного права, заповнення прогалин у міжнародному праві чи безпосереднього наділення суб'єктів міжнародного права правами й обов'язками, що загалом забезпечує цілісне функціонування міжнародного правопорядку. Та вузькому розумінні, як основоположні норми, притаманні лише міжнародно-правовій системі, ядром яких є основні принципи міжнародного права;

- висунуто переломні константи еволюції принципів міжнародного права: суспільна необхідність – звичай – позитивна норма;

- констатується теза про виникнення загальних принципів міжнародного права у Стародавній період, які у Середньовіччі стають основними галузеутворюючими факторами формування системи міжнародного права;

- запропоновано авторське визначення принципів міжнародного публічного права, як загальновизнаних норм міжнародного права, що

характеризуються багатоджерельністю формальної визначеності, які через подвійну сутність можуть як безпосередньо врегульовувати найбільш важливі та життєво необхідні відносини між усіма суб'єктами міжнародного права, так і у своєму комплексі є базисом правомірності міжнародної правотворчої та правозастосовної діяльності;

– запропоновано основні критерії визначення наявності принципу міжнародного права, а саме: нормативність як критерій правової природи особливої норми-принципу міжнародного права; звичаєвість, як критерій походження принципу (розумінні досвіду та практики суб'єктів міжнародного права); загальнообов'язковість як критерій юридичної сили принципу міжнародного права; основоположність як системоутворювальний критерій;

– запропоновано авторську класифікацію принципів міжнародного права за чотирма критеріями: походження, зміст, функціональне призначення, юридична сила;

– висунуто тезу про існування різниці між принципом обов'язковим і когентним, усі принципи загального міжнародного права є обов'язковими, але не всі є когентними;

– доведено, що загальні принципи міжнародного права як звичаєва норма можуть вважатися як «розумне» право, яке проявляється у консенсусі більшості, а тому є підтвердженням розумності та справедливості і вимагає їх обов'язковості для всіх;

удосконалено:

– розмежування поняття «загальні принципи права» як принципи загального міжнародного права та «основні принципи», закріплені в Статуті ООН та інших основоположних актах загального міжнародного права, які прийнято називати «десять заповідей міжнародного права»;

– теза про включення до системи принципів міжнародного права не лише суто міжнародних принципів, але й принципів, що мають національно-правову суть і принципів, спільних для національного і міжнародного права;

– теза про відхід від класичної дводжерельності та наявність у загальних принципів права гнучкого характеру регулювання, притаманного нормам *м'якого права*;

– проект створення на універсальному рівні системи базисних «secondary norms», які б надавали загальним принципам міжнародного права можливості їх забезпечення шляхом застосування примусу до порушників;

– пояснення природи загальних принципів права, яка акумулює якості філософії, соціології та загальної теорії права;

– тезу про поєднання у загальній нормі-принципі міжнародного права властивості когентності за характером дії та закріплення зобов'язання *erga omnes* за сферою застосування;

– положення про те, що більшість принципів загального міжнародного права містять зобов'язання *erga omnes*;

– твердження про систему принципів міжнародного права як базису та

надбудови у вигляді усіх норм міжнародного права;

- положення про необхідність національного визнання примату загальних принципів міжнародного права у національному законодавстві держав;

- положення про те, що принцип справедливості застосовується в рамках теорії еволютивного тлумачення з метою корегування норми позитивного права;

- тезу про те, що більшість загальних принципів *jus gentium* стали сьогодні загальними принципами міжнародного права;

отримали подальший розвиток:

- бачення за принципами загального міжнародного права ролі системоутворювального фактору, що сприяє єдності та підвищення авторитетності загального міжнародного права в умовах глобалізаційних процесів;

- обґрунтування еволюції принципів міжнародного права за основними етапами: релігійний – психологічний – доктринальний – позитивний;

- розуміння механізму реалізації загальних принципів міжнародного права у двох напрямках впливу: безпосереднє регулювання конкретних відносин та критерій легітимності і системоутворювальний фактор;

- теза про те, що принципи права є інтегруючим елементом між різними традиціями права, між міжнародним і національним, позитивним і природним правом, здатним регулювати відносини різних рівнів і систем права.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що результати дослідження – загальнотеоретичні та практичні висновки – можуть бути корисні для поглиблення наукового розуміння проблем, що розглядаються, а також залучені до практичної роботи. Зокрема, можна виділити такі сфери застосування результатів дисертації: *науково-дослідну*, в процесі подальшого вивчення функціонування принципів міжнародного права на міжнародному та національному рівнях; *правотворчу*, під час удосконалення і подальшого розвитку міжнародно-правових та національних конституційних положень, пов'язаних із закріпленням та реалізацією принципів міжнародного права; *освітню*, у процесі викладання курсів «Міжнародне право», «Право Європейського Союзу», «Історія міжнародного права», «Конституційне право України», «Міжнародне приватне право» та інших юридичних, політологічних, історичних дисциплін.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою працею, в якій висвітлені власні ідеї і розробки автора, що дозволили вирішити поставлені завдання. Робота містить теоретичні та методичні положення і висновки, сформульовані дисертантом особисто. Використані в дисертації ідеї, положення чи гіпотези інших авторів мають відповідні посилання і використані лише для підкріплення ідей здобувача.

Апробація результатів дисертації. Дисертація обговорювалась на засіданні кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка та на засіданні

кафедри Європейського права та порівняльного правознавства Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Основні положення дисертації доповідалися та обговорювалися на таких науково-практичних конференціях та семінарах: I Всеукраїнська науково-практична конференція (17-18 листопада 2011 р., м. Чернівці); V Міжнародна науково-теоретична конференція «Філософські, методологічні та психологічні проблеми права» (Київ, 17 листопада 2012 року); Третя міжнародна наукова конференція «Міжнародні читання з міжнародного права пам'яті професора П.Є. Казанського» (м. Одеса, 2-3 листопада 2012 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Вплив юридичної науки на розвиток міжнародного та національного законодавства» (м. Харків, 6-7 квітня 2013 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Держава і право в умовах глобалізації: реалії та перспективи» (м. Дніпропетровськ, 31 березня 2013 р.); *Medzinárodná vedecká konferencia Práva a slobody človeka a občana: mechanizmus ich implementácie a ochrany rôznych oblastiach práva* (Bratislava, Slovenská republika, 19-20 septembra 2014); Міжнародна науково-практична конференція «Стан та перспективи розвитку юридичної науки» (м. Дніпропетровськ, 3-4 жовтня 2014 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Розвиток державності та права в Україні: реалії та перспективи» (м. Львів, 26-27 вересня 2014 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання юридичної теорії та практики: наукові дискусії» (м. Харків, 2-3 грудня 2016 р.); 8-th LUMEN International Scientific Conference «Rethinking Social Action. Core values in Practice» (6-9 April 2017, Suceava, Rumania s Cernivtsi, Ukraine); XIII Міжнародна науково-практична конференція «Від громадянського суспільства – до правової держави» (Харків, 21 квітня 2017 року) 8-th LUMEN International Scientific Conference «Rethinking Social Action. Core values in Practice», 3rd International Conference «Ethical s Social Dimensions on Public Administration s Law (26-29 April 2018, Suceava, Rumania s Cernivtsi, Ukraine); Міжнародна науково-практична конференція «Розвиток науки і практики міжнародного права» та Міжнародно-правові читання, присвячені пам'яті Олександра Задорожнього: (м. Київ, 22 червня 2018 року).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 40 наукових праць (37 з яких належать особисто автору), у тому числі одноосібну монографію, 2 у колективних монографіях, 19 у фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України, 5 статей в іноземних наукових виданнях та 13 тез доповідей на наукових конференціях.

Структура й обсяг дисертації обумовлені метою і завданнями дослідження та дають змогу послідовно розглянути теоретичні і практичні аспекти обраної теми. Дисертаційна робота складається зі вступу, шести розділів, що об'єднують двадцять шість підрозділів, висновків та списку використаних джерел.

Загальний обсяг дисертації складає 474 сторінок. Список використаних джерел складається з 831 найменувань викладених на 78 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, стан розробки теми в науковій літературі, сформульовано мету, завдання, об'єкт, предмет дослідження, охарактеризовано використані методи, наукову новизну та практичне значення отриманих результатів, подано відомості про апробацію результатів дисертації, її обсяг та структуру.

Перший розділ «Природа загальних принципів міжнародного права» складається з п'яти підрозділів. У розділі проведено аналіз гносеології загальних принципів міжнародного права, множинності визначень та з'ясовуються особливості становлення і еволюції загальних принципів міжнародного права.

У підрозділі 1.1. *«Гносеологія загальних принципів міжнародного права»* доводиться, що філософія міжнародного права (далі МП) дозволяє відшукати природу його принципів, їх місце у міжнародному правопорядку, як одного з найважливіших аспектів у його соціальній дійсності. У рамках різних філософських течій можна розкрити зміст принципів міжнародного права як комплексного, багатогранного явища суспільного життя. Філософія та міжнародне право розвиваються паралельно навколо теоретичних і практичних аспектів принципів, як найактуальнішого та дискусійного явища, їх взаємозв'язок показує необхідність філософського усвідомлення природи принципів міжнародного права та показує зростаючий інтерес до філософії у контексті сучасного міжнародного права.

Гносеологія як центральна частина філософії дає можливості усвідомлення правової реальності, потенційних можливостей принципів, співвідношення міжнародної доктрини та об'єктивної реальності. Гносеологічний аспект принципів – це інформація про закономірності правового пізнання явища, що є необхідною умовою ефективного функціонування та розвитку самого міжнародного права та його принципів. Саме гносеологія дозволяє адаптувати відповідно до специфіки сфери міжнародного права основних постулатів і досягнень філософії права. Насамперед, методології, онтології (вчення про буття принципів) та аксіології (вчення про цінності принципів) загальних принципів міжнародного права. Сучасною тенденцією у теорії права в тому числі в теорії міжнародного права, є філософське обґрунтування явищ теорії права, дослідження права безвідносно до національних особливостей, у глобальному вимірі, в напрямку подолання бар'єра між пізнанням і буттям. Саме такою тенденцією пронизані сучасні принципи міжнародного права.

Стверджується, що загальні принципи міжнародного права – явище багатогранне та комплексне, оскільки акумулює в собі досвід філософії, соціології та загальної теорії права глобального характеру. Саме загальні принципи міжнародного права є тим місточком, поєднуючим елементом природного та позитивного права, моментом збігу природної цінності та норми позитивного права.

У підрозділі 1.2. «Множинність (плюралізм) визначень загальних принципів міжнародного права» аналізується низка визначень різних авторів у різні епохи та стверджується, що всі вони характеризують (визначають) принципи міжнародного права шляхом надання (присвоєння) їм ряду ознак, притаманних принципам міжнародного права, як загальнотеоретичному поняттю принцип права, як нормі міжнародного права та власне нормам – принципам міжнародного права, тобто в широкому та вузькому розумінні. Для більш чіткого формулювання поняття принципу міжнародного права як категорії міжнародного права розмежовуються вищезазначені поняття. Крім того, даючи визначення поняттю загальних принципів міжнародного права, враховується, що це поняття охоплює різні категорії: загальні принципи права, визнані цивілізованими націями, або як їх ще називають принципи міжнародних відносин; загальні принципи міжнародного права; загальні принципи національного права, що застосовуються у міжнародному праві.

Розташування загальних принципів права під номером один не вказує на їхнє першочергове значення, навіть навпаки, особливість цієї групи принципів у міжнародному праві полягає у другорядній, допоміжній дії, не применшуючи їх ролі та значення у загальнолюдському світовому масштабі. Визначення поняття першої та третьої категорії найімовірніше потрібно шукати у внутрішньому праві держав, тоді як друга категорія є суто специфічним явищем міжнародного рівня.

Друге значення розширює поняття принципів і ґрунтується безпосередньо на міжнародно-правових відносинах. При цьому прикметник *загальні* не відноситься до кількох чи багатьох національних правопорядків, а вказує на принципи, які застосовуються, як правило, у всіх випадках до відносин, що виникають у міжнародному праві (наприклад, принцип невтручання).

Величезний ряд ознак умовно поділяються на чотири групи:

- ті, що вказують на походження принципів міжнародного права;
- ті, що проявляють їхню сутність (зміст);
- ті, що вказують на їхнє функціональне призначення;
- ті, що характеризують юридичну силу принципів міжнародного права.

До першої групи ознак можна зарахувати об'єктивну зумовленість принципів, вираження ними закономірностей розвитку міжнародно-правових відносин, що є результатом суспільної практики, історичність принципів, стабільність і динамізм тощо. Принципи міжнародного права не є нормою, що виникла спонтанно в результаті рішення суб'єктів міжнародного права, не є продуктом позитивного правотворення, а є результатом історичного, позитивного існування та розвитку реальних суспільних відносин, явищем природно-правовим і об'єктивним, динамічним і стабільним. До другої групи ознак принципів належать ті, які визначають їх незаперечними, найважливішими властивостями міжнародного права, що проявляються у концентрованій формі у вигляді ідей, начал, положень, правил, норм тощо. До третьої групи відносимо критерії правомірності (легітимності) та

правотворчості, визначення ними змісту норм міжнародного права, наділення суб'єктів міжнародних правовідносин правами та обов'язками, заповнення прогалин, програмність, взаємну зумовленість і ряд інших. До четвертої групи варто віднести універсальність, імперативність, загальність, закріпленість у системі міжнародного права як норми, нормативну визначеність, основоположність, загальнообов'язковість, перевагу над іншими нормами міжнародного права тощо.

Автором стверджується, що загальні і основні принципи міжнародного права не є тотожними категоріями. Основні принципи міжнародного права – це загальновизнані норми загального міжнародного права, що мають перевагу перед іншими нормами міжнародного права, оскільки є їхнім ядром (критерієм легітимності), які у своїй органічній взаємодії та взаємозв'язку утворюють внутрішню нормативну основу всієї системи міжнародного права. Наголосимо, що основні принципи є загальнообов'язковими, інакше вони не зможуть бути основними. Категорія *принцип міжнародного права* увібрала в себе загальні риси, притаманні принципам права внутрішньої правової системи, та має особливі спеціальні риси міжнародно-правового характеру, притаманні саме нормам міжнародного права.

У підрозділі 1.3. «*Специфіка становлення й еволюції загальних принципів міжнародного права*» досліджується історія становлення міжнародного права, яка пройшла кілька етапів еволюції, кожен з яких базувався на певних притаманних саме цьому етапові принципах, і принципах, що пройшли усі чи ряд етапів і еволюціонували до наших часів. Зокрема, на першому етапі розвитку, як відомо, міжнародне право існувало під сильним впливом релігії. Другим етапом у становленні загальних принципів міжнародного права стало набуття нормою поведінки характеристики розумності. Загальні принципи міжнародного права стають продуктом спонтанно виникаючої необхідності (розумності), яка не може бути скасована волею держави. Зміст історично нової норми-принципу загального міжнародного права на даному етапі характеризується двома елементами: матеріальний – одноманітна, повторювана практика держав, що утворює звичаєвість норми; психологічний – визнання за такою повторюваною практикою (поведінкою) юридичну обов'язковість. Загальновизнаний принцип міжнародного права формується із розвитком і постійним повторенням однакової практики держав, з часом супроводжується взаємним і, як правило, мовчазним визнанням державами такої практики. На третьому етапі еволюції загальних принципів міжнародного права відбувається їх позитивістське оформлення як юридично обов'язкових норм у системі міжнародного права.

Підрозділ 1.4. «*Загальні принципи міжнародного права докласичного періоду*» складається з чотирьох підпунктів.

У підрозділі 1.4.1. «*Особливості формування принципів докласичного періоду*» аналізується історія становлення загальних принципів міжнародного права в докласичному періоді. На формування принципів докласичного періоду

мала вплив специфіка міжнародного права та міжнародних відносин того часу. Відсутність системи міжнародного права, що пояснюється нерівномірним регулюванням міжнародних відносин у різних регіонах світу, які з'являються в міру їх суспільної необхідності. Основною метою принципів міжнародного права докласичного періоду є встановлення та підтримання міжнародного балансу сил у стародавньому та середньовічному суспільстві. Принципи цього періоду мають природно-правовий характер та в основному релігійне забарвлення, а в період Середньовіччя основну роль у формуванні міжнародних принципів відіграє християнська церква (на європейському континенті). У середні віки на європейському континенті формується система міжнародного права із поділом на галузі з механізмом, за яким в основі кожної з них власний імперативний принцип, що у сукупності є «каркасом» міжнародного права в цілому. Такий механізм зберігся і в класичному, і в сучасному міжнародному праві. Зародившись у докласичному (додержавному) періоді міжнародного права, основні принципи міжнародного права знаходять своє визнання та подальший розвиток у наступних періодах міжнародного права в ролі базисних норм і каркасу сучасної системи міжнародного права.

1.4.2. «Основні принципи докласичного міжнародного права».

Констатується, що докласичне міжнародне право має античну основу, а система римського *jus gentium* виділяється у період пізньої античності та раннього середньовіччя як фактор змін і трансформації стародавнього міжнародного права у середньовічне. Характерною рисою середньовічних принципів міжнародного права є їх нечітка публічноправова чи приватноправова сутність. Основою міжнародно-правової трансформації стають античні імперативні принципи, загальні принципи права, що стали спільними правовими цінностями різних народів. Комплекс імперативних принципів *jus cogens*, як основа міжнародно-правового регулювання, був перенесений із античної практики і став основою, базисом середньовічного міжнародного права. Правове регулювання міжнародних відносин стародавнього періоду та періоду середньовіччя базувалося на значній кількості відповідних принципів. Наявність такої великої кількості принципів для регулювання найдавніших міжнародних відносин пояснюється їх найбільшою важливістю та суспільною необхідністю. Система міжнародного права цього періоду створюється перш за все на загальних принципах права, що знайшли своє закріплення у сучасному праві, зокрема на принципах справедливості, гуманності, захисту прав людини, рівності перед законом, і загальних принципах міжнародного права, які «дожили» до сучасності, наприклад, принцип мирного вирішення спорів, принцип сумлінного виконання міжнародних зобов'язань, непорушності кордонів, які отримали своє нормативне визнання в сучасних універсальних міжнародно-правових актах. Незважаючи на відсутність системи міжнародного права, з'являються та утверджуються майбутні галузеві принципи міжнародного права: визнання, взаємність, ввічливість, найбільше сприяння, національний режим, свобода відкритого моря, що стануть основою для

формування основних інститутів, а пізніше і галузей сучасного міжнародного права. Особливого значення серед т.зв. галузевих принципів набувають прототипи принципів гуманітарного права. Ознаменувавшись періодом права війни, докласичне міжнародне право формує потужний базис міжнародно-правового регулювання військових конфліктів, сприяє появі принципів мирного вирішення спорів, оголошення війни, обмеження засобів ведення війни. Принципи субординації, гостинності, еквівалентності, принципи справедливої війни так і залишилися історичними принципами докласичного періоду міжнародного права, але внаслідок історичної трансформації відродились у відповідних принципах координації, найбільшого сприяння та національного режиму, взаємності, принципі рівності, гуманізму.

1.4.3 *«Принципи докласичного міжнародного права як галузеформуючі витoki (засади формування галузей)»*. Характерною рисою формування системи міжнародного права в середні віки є перехід від політико-правового та релігійного елементів до суто міжнародно-правового формування галузей, в основу яких було покладено певний принцип: у праві міжнародних договорів – принцип *pacta sunt servanda*; у посольському праві – принцип дипломатичної недоторканості; у морському праві – принцип свободи відкритого моря; у торговельному праві – принцип взаємності, у праві війни – принцип справедливої війни. Усі вказані принципи покладені в основу середньовічних галузей як фундаментальні, основоположні ідеї, які знайшли своє подальше закріплення в класичному сучасному міжнародному праві, однак їх підвалини сягають ще часів стародавнього міжнародного права. Здатність принципів міжнародного права до історичної трансформації призводить до утвердження їх в ролі основоположного імперативного принципу та зв'язувальної фундаментальної основи для перших галузей міжнародного права. Такі риси принципів, як базисність і звичаєвість, утверджуються в середні віки.

1.4.4. *«Гарантії застосування принципів докласичного періоду міжнародного права»*. Характерні риси докласичного періоду залишили свій відбиток і на правовому регулюванні гарантій застосування загальних принципів міжнародного права вказаного періоду. Значущість відносин, що регулювалися загальними принципами, висунула необхідність забезпечення та гарантування їх виконання, тому на першому місці у міжнародному правотворенні докласичного періоду постає питання гарантування виконання міжнародних зобов'язань. В стародавній період принципи міжнародного права мали багато в чому релігійне забезпечення і морально-етичні гарантії, а також суто насильницькі методи – погроза силою чи війною, колективні та приватні репресалії в разі порушення договірних зобов'язань. Юридичну форму забезпечення такі гарантії отримують у середні віки із практикою застосування договорів про взаємне визнання недоторканості дипломатів, послів та торговельних представників, жеребкуванням, створенням посередницьких інститутів (арбітражних, третейських комісій, церковних судів), прийняттям внутрішньодержавних актів (указів, ордонансів) про визнання та гарантування

основних принципів міжнародного права того періоду. І хоча ряд гарантій так і залишилися у практиці регулювання міжнародно-правових відносин цього періоду (колективна відповідальність, обмін коштовними подарунками, династичні шлюби), проте основний принцип – невідворотність відповідальності за порушення міжнародних зобов'язань – знайшов своє визнання у наступних періодах розвитку і став основним принципом інституту відповідальності сучасного міжнародного права.

У підрозділі 1.5. *«Загальні принципи міжнародного права у класичному міжнародному праві»*. Класичний період в історії міжнародного права пов'язують із закінченням Тридцятилітньої війни у Європі та першою масштабною спробою встановити європейський правопорядок та, як показала історія, ще закладенням підґрунття для універсального правопорядку завдяки принципам, що були закладені Вестфальським конгресом 1648 року. Актом установлюються принципи, як загального міжнародного права, так і галузеві принципи які становили єдиний правопорядок для Європи та в майбутньому отримають своє подальше утвердження в міжнародно-правових документах універсального характеру.

Наступним кроком в утвердженні універсальних принципів міжнародного права стало прийняття європейськими країнами Головного акта Віденського конгресу 1814-1815 рр. як документа, що у єдиному міжнародно-правовому форматі встановлює точний зміст і чітко формулює вже чинні принципи міжнародного права, а також установлює нові принципи з урахуванням науково-технічного прогресу та актуальних проблем того часу. Загальна характеристика документа дозволяє нам визнати його фундаментальними принципами – суверенітету та вільного волевиявлення учасників угоди, поваги прав та інтересів народів.

Перша світова війна підтвердила необхідність подальшого пошуку механізмів і засобів мирного співіснування, розвитку європейської та світової цивілізації загалом. Ліга Націй стала ще одним кроком у прогресивному розвитку міжнародного права між двома світовими війнами, в основу якого перш за все покладаються принципи мирного співіснування та безпеки, гарантуванням політичної незалежності та територіальної цілісності для усіх держав світу.

Завершальним у становленні універсального міжнародного права є створення та діяльність Організації Об'єднаних націй (ООН), розширення міжнародного права, збільшення кількості міжнародних організацій регіонального та універсального характеру (їх правотворча та правозастосовна практика), поява більшої кількості міжнародних установ та їх практики застосування принципів міжнародного права, зростання ролі норм *soft law*, і, як наслідок, глобалізація та фрагментація міжнародного права. Особливу роль у процесах щодо формування та закріплення принципів *jus cogens* та зобов'язань *erga omnes*, які ними закріплюються, належить універсальним міжнародним організаціям.

Другий розділ «Особливості принципів міжнародного публічного права» складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 2.1. *«Доктринальні розбіжності у визначенні принципів міжнародного публічного права»* досліджуються причини неоднозначності бачення вченими змістовного наповнення зазначеної категорії. Констатується, що усі дискусії в цілому зводяться до двох основних проблем. По-перше, це проблема охоплення поняттям принципів міжнародного права загальновизнаних принципів права, а, по-друге, проблема обмеження категорії принципів міжнародного публічного права лише десятима основними принципами міжнародного права. Ці дискусії є підтвердженням актуальності та нагальності її розв'язання. Якщо взяти за основу ст. 38 Статуту МС ООН як умовний перелік джерел міжнародного права, де загальновизнані принципи міжнародного права не передбачені в ролі таких, то можна тлумачення цієї статті наводити як висновок, що принципи міжнародного права як спеціальні щодо загальних принципів права, є нормами міжнародного права, які можуть знаходити своє відображення у будь-якому із джерел міжнародного права, в тому числі і непередбачених ст. 38 Статуту МС ООН. Головна відмітність принципів міжнародного права від загальних принципів права в тому, що вони містять конкретні права й обов'язки для суб'єктів міжнародного права та безпосередньо є регулятором міжнародних відносин.

Виділяються такі характерні риси норм-принципів міжнародного права: об'єктивно-зумовлені норми, що регулюють найбільш важливі життєво необхідні міжнародні відносини сучасного етапу розвитку міжнародного права; норми, що мають сконцентрований зміст, який надає правовому регулюванню динамічності завдяки поєднанню елементів стабільності та програмності; комплексний характер норм-принципів надає системі міжнародного права єдності та стабільності, є базисом для всієї системи міжнародного права.

Принципи міжнародного права – це загальновизнані норми міжнародного права, що характеризуються багатоджерельністю формальної визначеності, які через подвійну сутність можуть як безпосередньо врегульовувати найбільш важливі та життєво необхідні відносини між усіма суб'єктами міжнародного права, так і у своєму комплексі є базисом правомірності міжнародної правотворчої та правозастосовної діяльності.

У підрозділі 2.2. *«Особливості взаємодії загальних принципів міжнародного права з нормами та стандартами міжнародного права»* здійснено аналіз взаємодії загальних принципів з іншими нормами міжнародного права, що дозволив аргументувати більш гнучкий підхід до регулювання сучасних міжнародних відносин нормами-принципами, що можливе завдяки нормативній багатозначності принципів і первинності їх змісту. Досягнення єдиних цілей регулювання міжнародно-правових відносин можливе завдяки адаптації змісту норми-принципу до мінливих умов глобального сьогодення. Сучасна система міжнародного права характеризується відходом від класичної дводжерельності (звичай –

міжнародний договір) і визнання ефективності за іншими некласичними джерелами, передусім такими, як судовий прецедент, а також *м'яке* право і, меншою мірою, доктрина. Така тенденція пов'язана із розширенням кола суб'єктів міжнародної правотворчості внаслідок збільшення кількості органів міжнародного правосуддя, глобальної системи міжнародних організацій.

Автор стверджує, що сучасні принципи міжнародного права – це міжнародно-правові стандарти найвищого рівня, які характеризуються загальноновизнаністю й імперативністю, та можуть бути правовою основою для перетворення норм *м'якого* права у процесі правотворчої діяльності суб'єктів міжнародного права у правові норми, в тому числі у норми-принципи міжнародного права.

У підрозділі 2.3. «Основні критерії визначення наявності принципу міжнародного права» доводиться, що у міжнародному праві можна виокремити чотири основних критерії визначення наявності принципу міжнародного права, а саме: нормативність як критерій правової природи особливої норми-принципу міжнародного права; звичаєвість, як критерій походження принципу (розумінні досвіду та практики суб'єктів міжнародного права); загальнообов'язковість як критерій юридичної сили принципу міжнародного права; основоположність як системоутворювальний критерій. Лише за наявності усіх чотирьох критеріїв норма може бути визнана як загальний принцип міжнародного публічного права.

Такі критерії можуть бути обґрунтовані та доведені з огляду на еволюцію міжнародного права, звичайно ж, якщо розмістити їх у певній історичній послідовності. В основу витоків міжнародного права покладений звичай, тому загальні принципи мають звичаєво-правову природу, оскільки також зароджуються ще у додержавному періоді становлення міжнародного права у вигляді основоположних ідей регулювання первісних міжнародних відносин, а вся історія міжнародного права є безперервним процесом кристалізації його принципів як постійне переосмислення того, чим є міжнародне право. Отже, на першому етапі принципам стає притаманним критерій походження. Суспільна необхідність таких ідей вимагає їх нормативного оформлення у вигляді прав та обов'язків суб'єктів, їх фіксації у вигляді норми права. На другому етапі еволюції принципи підпадають під критерій нормативності, який слугує основою для відмежування норми-принципу від ідей, моралі, гасел. Доцільність та ефективність норм-принципів стає причиною розповсюдження та визнання їх широким колом суб'єктів міжнародного права, а відповідно отримання ними загальнообов'язкового характеру, що є основою критерію юридичної сили. У період становлення загального міжнародного права такі критерії стали основою для отримання нормами-принципами ознак основоположності та формулювання системоутворювального критерію. Чотири етапи – критерії визначення існування принципу, які можна простежити на прикладі еволюції принципу *pacta sunt servanda* як найдавнішого основоположного принципу міжнародного права. На першому етапі *pacta sunt servanda* існує у вигляді ідеї

мирного співіснування тогочасних спільнот. На другому – трансформується у норму, яка фіксується у двосторонніх міжнародних відносинах. На третьому етапі принцип *pacta sunt servanda* отримує повсюдне визнання в різних регіонах світу, а ознака основоположності надає йому системоутворювального критерію внаслідок визнання його основоположним принципом сучасного міжнародного права.

У підрозділі 2.4. «Система принципів сучасного міжнародного права» принципи класифікуються за чотирма критеріями: походження принципів міжнародного права; сутнісна ознака (зміст); функціональне призначення принципів; юридична сила принципів у міжнародному праві. До обсягу класифікованих принципів увійшли не лише суто міжнародні принципи, а й принципи, що мають національно-правову суть, і принципи, спільні для національного та міжнародного права. 1. Походження, поява принципів міжнародного права дають підставу об'єднати їх у наступні групи: – за формою, джерелом закріплення: а) писані (договірні); б) звичаєві. – за історичними коріннями (хронологія появи): а) достатутні; б) статутні; в) післястатутні. 2. Сутнісна ознака (зміст): – за критерієм визнання суб'єктами міжнародних відносин: а) загальноновизнані; б) договірні. – за правовою природою принципів: а) правові принципи; б) неправові принципи; в) технічні принципи. 3. Функціональне призначення принципів: – за політичним призначенням: а) принципи, що закріплюють рівність суб'єктів; б) принципи, що закріплюють незалежність суб'єктів; в) принципи про мирне вирішення міжнародних спорів. – за цінністю, що в них проголошується (об'єктна класифікація): а) принципи про мирне співіснування (мир і безпеку); б) принципи про співробітництво між суб'єктами МП; в) принципи про захист прав людини. – за способом реалізації (функціональне призначення): а) самовиконувальні; б) несамовиконувальні; 4. Юридична сила принципів в міжнародному праві – за сферою відносин, що ними регулюються: а) універсальні; б) регіональні; в) партикулярні. – за місцем нормативній системі міжнародного права: а) загальносистемні; б) міжгалузеві; в) галузеві; г) інститутські. – рівень правової системи: а) принципи права, що походять з національної правової системи; б) принципи права, що походять з міжнародно-правової системи.

Третій розділ «Принципи міжнародного права – правові імперативи» складається з трьох підрозділів та присвячений аналізу особливостей принципів міжнародного права як правових імперативів.

У підрозділі 3.1. «Сучасні принципи міжнародного права в ієрархії норм міжнародного та національного права» досліджено місце принципів сучасного міжнародного права в ієрархії норм національного права розглядається в рамках проблеми співвідношення джерел міжнародного права та внутрішнього права. Загальні принципи міжнародного права як загальнолюдське надбання займають окреме місце в міжнародній нормативній системі, мають особливе значення в національних правових системах та впливають на всі компоненти

обох правових систем. Загальна тенденція у світі характеризується *дружнім ставленням* до загальновизнаних принципів міжнародного права та визнанням за ними характеру пріоритетних норм відносно до національно-правових і спрощеним механізмом їх реалізації. У міжнародній нормативній системі вони розміщуються на найвищому щаблі, отримують всеохоплюючу юридичну обов'язковість та безумовність виконання і вимагають від інших норм міжнародного права повної відповідності та незаперечності. Загальні принципи міжнародного права є не джерелом, а нормою міжнародного права, тому їх місце в системі міжнародного права не може визначатися та залежати від місця джерела, в якому вони закріплені. У сучасних правових системах існує прогалина у виділенні загальновизнаних принципів в окрему лінію норм національного права та визнання за ними верховенства над національно-правовою системою, в тому числі і конституційними нормами. Сучасне людство потребує повсюдного національного визнання та закріплення основних принципів міжнародного права з метою гарантування усіма суб'єктами міжнародного права та досягнення міжнародним співтовариством цілі мирного розвитку та співіснування глобального людства. У міжнародному праві ієрархія норм у класичному національному розумінні відсутня, проте з упевненістю можна стверджувати про існування базису у вигляді системи принципів міжнародного права та надбудови у вигляді усіх норм міжнародного права.

У підрозділі 3.2. «Правові особливості норм *jus cogens*» констатується відсутність у міжнародному праві ієрархії норм в класичному національному розумінні, проте стверджується існування базису у вигляді системи загальних принципів міжнародного права та надбудови у вигляді усіх норм міжнародного права. Доводиться, що сила імперативності загальних принципів міжнародного права не є підставою для виділення їх на окремий щабель в системі основних принципів міжнародного права, а лише додає гарантій у забезпеченні їх дотримання шляхом заборони відступу у договірному. Аналіз понять *ordre public* на національному та міжнародному рівнях дозволяє простежити їх спільність у єдності моральних основ і публічного добробуту суб'єктів, їх особливої суспільної важливості та цінності. Базисом цих інститутів виступають загальнолюдські принципи як критерій верховенства права в глобальному значенні. Однак у жодному випадку така спільність не є достатнім аргументом для механічного перенесення національного аналогу інституту *ordre public* на міжнародний рівень. На міжнародному рівні цей інститут тісно пов'язаний з нормами *jus cogens*, оскільки базисними нормами для них виступають основні принципи міжнародного права як критерій легітимності усіх міжнародно-правових норм.

Аналіз доктрини і практики міжнародного права дозволяє припустити існування різниці між принципом обов'язковим і когентним: норма *jus cogens*, згідно із трактуванням ст. 53 Віденської конвенції про право міжнародних договорів – імперативна норма загального міжнародного права є нормою, що

приймається і визнається міжнародним співтовариством держав у цілому як норма, відхилення від якої недопустиме і яку може бути змінено тільки наступною нормою загального міжнародного права, яка носила б такий же характер. Якщо принцип когентний то, відповідно до цієї норми, – є загальновизнаний принцип загального міжнародного права, може бути зміненим лише усім міжнародним співтовариством в цілому (ні двох- ні багатосторонніми, ні регіональними договорами). На нашу думку, усі принципи загального міжнародного права є обов'язковими, але не усі вони когентні. Наприклад, принцип непорушності державних кордонів, дипломатичного імунітету, передбачають можливість відхилення у добровільному договірному порядку про зміну лінії кордону та зміни у порядку взаємності. Не усі загальновизнані принципи є когентними, оскільки не всі з них принципи загального права. Отже, на визнання когентними можуть претендувати норми чіткого набору ознак, закріплених, зокрема, у згаданій конвенції. Сила когентності загальновизнаних принципів міжнародного права не є підставою для виділення їх на окремий щабель у системі основних принципів міжнародного права, а лише додає гарантій у забезпеченні їх дотримання шляхом заборони відступу у договірному порядку та наділенні держав абсолютними обов'язками, які забороняють їхнім урядам відмовлятися від основних прав свого народу і вимагають неухильного дотримання поваги та захисту прав людини. Ототожнення *international public policy* із формально визначеним міжнародним правом сьогодні втрачає своє значення, як і висунення на перший план обов'язковості норм на основі переважання дводжерельності міжнародного права на користь встановлення реальної мультиджерельності. Проаналізувавши природу *jus cogens*, можна стверджувати, що більшість основних принципів загального міжнародного права через особливу суспільну необхідність отримуть когентний характер з метою підсилення гарантій їх реалізації.

У підрозділі 3.3. «Юридична природа норм *erga omnes*» доводиться, що більшість принципів загального міжнародного права містять зобов'язання *erga omnes*. В умовах глобалізації спільні інтереси держав набувають прогресивного розвитку у міжнародному праві в рамках доктрини імперативних норм і зобов'язань *erga omnes*, які передбачають посягання на систему основоположних принципів міжнародного права як найтяжчі правопорушення, що тягнуть відповідальність за зобов'язаннями *erga omnes*. Сучасною тенденцією міжнародного права є розвиток нових галузей міжнародного права, спрямованих на міжнародний захист інтересів усього людства (міжнародне космічне право, міжнародне екологічне право), основні принципи яких передбачають наявність зобов'язань *erga omnes*, оскільки вони покликані захищати інтереси, що мають глобальне значення. Ці тенденції можуть надати ознак когентності таким принципам. Закріплення за загальними принципами характеру *erga omnes* надає додаткових гарантій у дотриманні у вигляді можливості притягнення до відповідальності порушників з боку усіх суб'єктів

міжнародного права, навіть якщо вони не є сторонами у відносинах. Особливого значення у процесі визнання та становлення основних принципів міжнародного права, а також надання їм імперативного характеру, в тому числі закріплення в них зобов'язань *erga omnes*, набувають рішення міжнародних організацій. Поєднання у загальній нормі-принципі міжнародного права властивості когентності та закріплення зобов'язання *erga omnes* надає подвійної сили за характером дії та за сферою застосування.

Розділ четвертий «Практика застосування принципів міжнародного права» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 4.1. *«Механізми реалізації загальних принципів міжнародного права»* досліджуються два види впливу на сучасні міжнародно-правові відносини. Перший – це безпосереднє врегулювання конкретних відносин суб'єктів міжнародного права у нормі-принципі. Другий – це те, що норма-принцип міжнародного права чинить опосередкований вплив на усю систему міжнародного права, виступаючи критерієм легітимності міжнародної правотворчості та системоутворювальним фактором загалом. Для реалізації загальних принципів важливого значення набувають конкретні норми, особливо договірних характеру, як універсальних, так і регіональних, двосторонніх договорів, у яких конкретизуються, узгоджуються та закріплюються процедури реалізації принципу, а також передбачається відповідальність за їх невиконання. Чим вищий рівень концентрації змісту принципів у договорі, тим вища ефективність регулювання конкретних міжнародних правовідносин. Механізм реалізації загальних принципів міжнародного права характеризується наявністю політичного, правового та морального напрямків впливу, кожен з яких повинен забезпечуватися як на міжнародному (в тому числі наднаціональному), так і на національному рівнях заведених порядків. Така єдність елементів усіх правових систем на основі загальних принципів міжнародного права є об'єктивною необхідністю сучасних реалій глобалізації міжнародного права. Тому загальні принципи міжнародного права повинні стати конституційними принципами у національних правопорядках не тільки зовнішньої політики держави, а й усієї її правової системи.

У підрозділі 4.2. *«Гарантованість дотримання загальних принципів міжнародного права»* доводиться, що гарантованість дотримання загальних принципів права напряму залежить від взаємодії міжнародного права з іншими соціальними регуляторами міжнародних відносин. Для досягнення високого рівня гарантованості принципів міжнародного права насамперед необхідне національне визнання їх примату у законодавстві держав на найвищому рівні, як правової основи для діяльності органів і посадових осіб держав у напрямку забезпечення їх виконання. На сучасному етапі важливу роль у гарантованості норм-принципів міжнародного права на національному рівні виступають органи конституційної юрисдикції, діяльність яких забезпечує узгодженість із нормами національного законодавства. Імплементация загальних принципів

міжнародного права у національне законодавство та конкретизація їх змісту має стати додатковою гарантією нормативних зобов'язань кожної держави у дотриманні загальних принципів міжнародного права її посадовими особами та державними органами як у зовнішньополітичній діяльності, так і при здійсненні внутрішньої політики, зокрема. У рамках інституційного механізму реалізації принципів міжнародного права звичайно найпершу роль відіграють органи правосуддя як міжнародного, національного, так і наднаціонального рівнів. Практика судів доводить збільшення кількості рішень, що приймаються на основі принципів міжнародного права, в тому числі і загальнолюдських принципів, як норм більш гнучких і здатних пристосовуватись до мінливих відносин на міжнародному рівні.

Значну роль у забезпеченні дотримання принципів міжнародного права відіграють міжнародні організації, які в рамках своїх повноважень приймають рішення рекомендаційного характеру, проте все більше відповідають сучасним інтересам суб'єктів міжнародного права, що, звичайно, підвищує рівень дотримання та виконання принципів міжнародного права. У цьому аспекті на значну увагу заслуговують резолюції органів ООН як єдиного універсального органу, що здатен, як мінімум, впливати на політику та моральний аспект діяльності держав, які порушують загальновизнані принципи міжнародного права, крім того, застосовувати засоби економічного впливу на порушника чи навіть відповідні дії щодо агресорів. Звичайно, що тільки комплексно механізми правових, політичних, моральних заходів впливу можуть подолати порушення загальновизнаних принципів міжнародного права, кожен з яких повинен визнаватися в рівній мірі для досягнення спільної мети – мирного співіснування сучасного людства. Але не можна забувати про головну мету принципів міжнародного права: цілісне функціонування норм міжнародного права, яке можливе лише при усвідомленні та дотриманні кожним суб'єктом міжнародного права, в тому числі й індивідів.

У підрозділі 4.3. *Конституційна невизначеність «загальновизнаних принципів міжнародного права»*: національна та зарубіжна практика проведений аналіз міжнародного нормативного масиву та національних норм (найперше конституційного рівня), що дав підстави для висновку про можливість формулювання лише умовної гіпотетичної норми про принципи міжнародного права через відсутність чіткого нормативного їх визначення як на міжнародному, так і на національному рівні. Така норма має характер базисної, оскільки містить основоположні правила регулювання конкретних міжнародно-правових відносин, тоді як така ж норма-принцип забезпечується та гарантується *secondary norms*, у яких можуть міститися конкретні правила щодо реалізації базисної норми. Загальною ознакою (чи скоріше прогалиною) таких *secondary norms* є відсутність у них правил про відповідальність і примус, у тому числі санкцій за невиконання. На нашу думку, міжнародне співтовариство повинно створити на універсальному рівні систему базисних *secondary norms*, які були б наділені характером *jus cogens* і визнані

співтовариством у ролі зобов'язань *erga omnes*, що б надало основоположним принципам міжнародного права більшої ефективності та можливості забезпечення їх виконання шляхом застосування примусу до її порушників. Таким актом має стати міжнародна конвенція про відповідальність суб'єктів міжнародного права, окремий розділ якої б присвячувався відповідальності за порушення основоположних принципів міжнародного права.

П'ятий розділ «Загальні принципи у внутрішньодержавному та міжнародному праві» складається з чотирьох підрозділів

У підрозділі 5.1. «Зародження загальних принципів права» досліджується виникнення загальних принципів права, що сягає найдавніших етапів розвитку права. Головною особливістю сучасного періоду розвитку права є спільність застосування загальних принципів права для національної та міжнародної правових систем. Така єдність – результат багатовікового досвіду, що концентрується у них. Особливе значення загальні принципи права відіграють у сфері регулювання у нових галузях міжнародного права як екологічне, кримінальне, торговельне, права людини. Основою будь-якого сучасного національного правопорядку є система принципів публічного та приватного права як фундаментальних для внутрішнього публічного порядку. Такі принципи закріплюються в конституційних основах держав як фундамент національної правової системи. Основною метою публічного порядку є захист правопорядку держави від застосування норм іноземної держави та від порушень приватними угодами. У міжнародному праві таку захисну функцію покладено на загальні принципи міжнародного права, оскільки вони захищають основні норми і принципи міжнародного права від порушень угодами суб'єктів міжнародного права та від дії норм внутрішнього права держави, яка грубо порушує фундаментальні принципи міжнародно-правової системи. Множинність правових систем світу гарантується міжнародним правом, однак такі відмінності не можуть бути причиною порушення загальних принципів міжнародного права. Отже, держава не може виправдовуватися внутрішнім публічним порядком, якщо порушуються загальні принципи міжнародного права.

У підрозділі 5.2. «Правова природа принципу *ex aequo et bono*» досліджується зв'язок міжнародного права зі справедливістю. Ще Стародавньому римському праву була відома максима – *maxime in iure aequitas spectanda est* (найвище в праві дотримуватись справедливості). Загальні принципи права кристалізуються у вигляді міжнародної справедливості. Зв'язок права зі справедливістю є складовою ще Стародавнього римського права, де справедливість стала основою взаємності та еквівалентності міжнародних відносин. Право судді керуватися справедливістю при винесенні рішень було чітко закріплене ще у XII ст., а сьогодні нормативно закріплено в ст. 38 Статуту МС ООН. Справедливість стала мірилом балансу позитивного та природного в міжнародному праві. Поняття *справедливість* у внутрішньому праві у вигляді загального принципу має величезне значення для міжнародного права у вигляді

принципу *ex aequo et bono* (aequo – рівність, справедливість). Природне міжнародне право вважають заснованим на справедливості, а вторинне – це узгоджене позитивне міжнародне право. Принципу справедливості завдячуємо створенню універсальних норм права *jus gentium*. У сучасному міжнародному праві принцип справедливості застосовується в рамках теорії еволютивного тлумачення, яка дозволяє корегувати норми позитивного права, застосування яких може призвести до несправедливого рішення.

Проаналізувавши історію становлення принципу *ex aequo et bono* в міжнародному праві, можна сказати, що свої витoki він бере у римському природному праві, а сьогодні еволюціонував до загальновизнаного принципу права та становить основу діяльності міжнародно-правових інституцій.

У підрозділі 5.3. *Jus gentium та первинні принципи права* обґрунтовується, що *jus gentium* – це система норм права, яка сягає своїми витокami міжродового римського права та містять основні принципи регулювання і внутрішнього і міжнародного права. Більшість загальних принципів *jus gentium* стали сьогодні загальними принципами міжнародного права. Аналіз історії *jus gentium* дозволяє зробити висновок, що це право було міжродовим, тобто міжнародним, яким користувалися всі народи, зокрема його норми регулювали відносини війни, миру, перемир'я, союзів, посольські відносини. *Jus gentium* здійснило значний вплив на формування основних принципів міжнародного права на європейському континенті, а пізніше – й універсального міжнародного права. В структурі римського права виділяли три основних елементи: *jus civile*, *jus naturale*, *jus gentium*. Основним джерелом міжнародного права стає звичайно *jus gentium*, однак сьогодні міжнародне право акумулює в собі також загальні принципи права (*jus naturale*) та загальновизнані принципи внутрішнього права (*jus civile*), що підтверджується нормою ст. 38 Статуту МС ООН. В *jus gentium* знаходимо витoki принципу суверенітету, утверджується принцип добросовісності виконання зобов'язань, принцип взаємної ввічливості (*comitas gentium*), розвивається принцип правонаступництва, з'являються перші принципи про територіальний простір, утверджується принцип *res judicata* – принцип обов'язковості для сторін рішення суду. Більшість процесуальних і технічних принципів мають своїм джерелом *jus gentium*.

У підрозділі 5.4. «Звичаєве право та загальні принципи міжнародного права» доводиться, що жодна з течій у теорії виникнення права не обходиться без згадки про звичай, який відіграв у процесі становлення права загалом, і міжнародного права зокрема, особливу роль. У міжнародному праві, зокрема, він отримав особливу роль. Міжнародний звичай бере свої витoki у Стародавньому світі, а сьогодні набув повсюдного визнання як джерело міжнародного права. Загальні принципи міжнародного права розглядаються як сукупність універсальних загальновизнаних принципів, які мають звичаєвий характер. Незважаючи на те, що сьогодні загальні принципи міжнародного права закріплюються не тільки у міжнародних звичаях, а й у міжнародних договорах, однак саме завдяки звичаю вони були перенесені з античного

міжнародного права у наступні історичні періоди й отримали своє визнання в міжнародному праві сучасності. Стабільність міжнародного звичаю перевірена багатовіковою практикою застосування та повсюдне їх визнання світовим співтовариством у цілому, регулювання найбільш важливих життєво необхідних відносин міжнародного характеру – це ті риси, які вказують, що саме у формі звичаю закріплювалися загальні принципи міжнародного права аж до початку ери класичного міжнародного права. У формі звичаю формуються такі загальні принципи міжнародного права як принцип сумлінного виконання міжнародних зобов'язань, відповідальності за порушення норм міжнародного права, справедливості, гуманності, рівності. Зважаючи на значний вплив *jus gentium* на формування системи загальних принципів міжнародного права, саме право народів було частиною звичаєвого права. Міжнародний звичай можна вважати як розумне право, яке проявляється у консенсусі більшості чи всього світу, а тому є підтвердженням розумності і ґрунтується на принципі справедливості, що вимагає його обов'язковості для всіх. А міжнародний договір, як джерело права народів, ґрунтується на звичаєвому принципі *pastra sunt servanda*, який надає йому обов'язкової сили.

Шостий розділ «Спільні основоположні принципи сучасних систем права та правопорядків» складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 6.1. «Принципи як основоположні начала (засади) функціонування міжнародного співтовариства» доводиться, що принципи міжнародного права фіксуються як у власній міжнародно-правовій системі, так і можуть запозичуватися з національних правових, також міжнародне право визнає спільними принципи, віднайдені людством, як спільне безкордонне напруження. Вплив римського приватного права на міжнародне безсумнівний, звернення до нього пояснюється більшою чіткістю та технічністю норм приватного права. Єдність принципів міжнародного приватного та міжнародного права простежується в рамках взаємозв'язку *lex mercatoria* та *jus gentium*. Останнє можна вважати історичним попередником транснаціонального права, яке сьогодні набуває особливого значення для регулювання міжнародних економічних відносин. Воно базується на принципах передового досвіду різних правових систем (принцип співпраці, незастосування економічної сили, невід'ємного суверенітету держави над своїми природними багатствами, економічної недискримінації, принцип права на вільну торгівлю, свобода договору, захист приватної власності, не зловживання правом та інші). На відміну від норми принципу міжнародного права, загальні принципи права не приписують конкретну поведінку, а мають на меті охорону певних цінностей. Саме тому суди міжнародної юрисдикції при винесенні рішення на підставі загальних принципів права згадують про них більше у окремих думках чи консультативних висновках, ніж у самому рішенні. Набувши становлення на ранніх етапах розвитку права, загальні принципи права застосовуються у міжнародній судовій практиці (багато в чому тут ми завдячуємо міжнародним комерційним арбітражам) і набувають свого перевтілення у міжнародному

праві у вигляді договірних норм, міжнародних звичаєвих норм і загальних принципів права *цивілізованих націй* відповідно до ст. 38 Статуту МС ООН. Важливе також те, що практика міжнародних комерційних арбітражів із застосування загальних принципів права, яка мала місце задовго до прийняття Статуту Призової палати Ліги націй та ст. 38 Статуту МС ООН, є підтвердженням чи позитивним визнанням уже сформованої реально існуючої практики та права міжнародних судових інстанцій звернення до загальних принципів права як фактичного джерела міжнародного права. Якщо на першому етапі становлення ст. 38 загальними принципами права визнавалися принципи права в їх природно-правовому значенні, то пізніше вони були виділені як позитивно-правові норми, проте і на першому, і на другому етапах ними визнавалися саме принципи, які походять із внутрішнього права держав. А на третьому етапі виникає ще й дискусія з приводу міжнародно-правової і національної природи загальних принципів визнаних цивілізованими націями. Дискусії з даної проблеми не вчухають і досі, що вимагає якнайшвидшого розв'язку даної проблеми. Найоб'єктивнішим формулюванням, на нашу думку, нормативного закріплення у міжнародних актах є Статут міжнародного кримінального суду 1998 р, який чітко визнає за джерела як загальновизнані принципи міжнародного права, так і загальні принципи, взяті з національних законів, за умови їх сумісності з міжнародним правом, міжнародними нормами та стандартами.

У підрозділі 6.2. «Спільні матеріальні принципи сучасних правових систем» стверджується, що основоположні начала (засади) функціонування міжнародного співтовариства базуються на ряді спільних принципів національного права держав, які тісно взаємодіють одна з одною на міжнародному рівні. Кожна національна правова система в силу об'єктивних причин має власні фундаментальні принципи, які в більшості випадків є спільними, незалежно від особливостей окремих правових систем. Якщо в національному праві загальні принципи права закріплюються в конституціях чи кодексах або законах держави, то в міжнародному публічному праві таке закріплення (визнання) відбувається на рівні міжнародного договору чи міжнародного звичаю, що підносить загальні принципи права у ранг загальновизнаних принципів права. Водночас принципи національних систем права, з погляду зору ієрархії норм глобальної юридичної системи, підпорядковані як загальним принципам міжнародної системи, так і основним принципам міжнародного права. Як доводять дослідження окремих принципів права, західноєвропейська правова культура, а саме римське право, неабияк вплинула на формування і розвиток міжнародного права, а зароджені в ньому принципи знаходять своє відображення як у загальних принципах права, так і в юридично закріплених міжнародно-правових нормах як сукупний світовий правокультурний досвід. Зароджуючись ще у докласичному періоді міжнародного права у формі принципів-ідей, вони зумовлюють зміст принципів загального характеру і основних принципів, які і виступають безпосередньою

основою нормативного правового регулювання суспільних відносин, що входять до предмета міжнародного права. Одним із найважливіших виразів принципів західноєвропейської правової культури в міжнародному праві виступає визнання в ньому принципу поваги прав і свобод людини як одного з основоположних, який гарантується рядом принципів, як принцип пропорційності обмеження прав і свобод конституційно значимим цілям, принцип поваги гідності особистості як рівноправного суб'єкта у взаєминах з державою, принцип гласності, принцип свободи особи (неприпустимість свавільного втручання в особисте життя людини), принцип непорушності права власності (свободи власності), принцип судового захисту порушеного права чи інтересу і т.д.

У підрозділі 6.3. *«Основні процесуальні принципи в сучасних системах права»* досліджується роль процесуальних принципів у праві міжнародних договорів, праві міжнародних організацій, міжнародному судочинстві, адже на сучасному етапі розвитку людства основні принципи міжнародного права також є міцним юридичним фундаментом у правотворчій та правозастосовній діяльності на міжнародному рівні. Особливу важливу роль відіграють процесуальні принципи у праві міжнародних договорів, у праві міжнародних організацій. При здійсненні міжнародного правосуддя міжнародні процесуальні норми мають багато спільного з аналогічними нормами національного права, що дозволяє перейняти досвід національних правових систем за умови врахування специфіки міжнародного процесу. Зворотний вплив міжнародного права на національне неминучий. Так, розвиток кримінально-процесуального права у сучасному світі характеризується гармонізацією національної юридичної практики відповідно до міжнародно-правових стандартів прав і свобод людини. Сучасні загальновизнані принципи процесуального права закріплюються в основних міжнародно-правових документах, зокрема в Європейській конвенції про захист прав людини й основних свобод 1950 р. (право на справедливий суд ст. 6, принцип гласності ст. 40); Хартії Європейського Союзу про основні права 2000 р. (глава VI «Правосуддя» (ст. 47-50)) у вигляді таких основних процесуальних прав, як право на ефективний правовий захист, доступ до об'єктивного правосуддя; презумпція невинуватості, право на захист, принцип законності, право не бути засудженим двічі за один злочин «*nabis in idem*», відповідність покарання скоєному злочину; Статуті МС ООН, Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою, затвердженої Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 1985 р. (принцип доступу до правосуддя, принцип справедливого ставлення та ін.)

У підрозділі 6.4. *«Вплив глобалізації на трансформацію сучасних систем права і правопорядків»* досліджується взаємовплив національних правових систем, що проявляється у визнанні спільних принципів і цінностей, які складають правові основи сучасного глобального міжнародного співіснування. Глобалізація простежується в усіх структурних елементах національної,

наднаціональної та міжнародної правових систем, перш за все у системі їх джерел і принципів. Поява глобальних проблем сучасності вимагає спільних зусиль для їх розв'язання на міжнародному рівні за допомогою правової інтеграції, інтернаціоналізації чи правової імплементації. Важливим аспектом у процесі глобалізації є роль загальних принципів міжнародного права як основоположних чиників співіснування національних правових систем і міжнародного правопорядку. Тісний взаємозв'язок і взаємопроникнення національного та міжнародного рівнів правового регулювання є частиною сучасних глобалізаційних процесів. Найяскравіше він проявляється в аспекті загальних принципів: загальні принципи міжнародного права стали основоположними для всіх національних правових систем світу, а загальні принципи права стали правовим базисом для міжнародної правової системи, яка крім того шукає у спільних матеріальних і процесуальних принципах національних правових систем спосіб заповнення прогалин. У результаті глобалізації принцип невтручання у внутрішні справи еволюціонує в напрямку більшої відкритості, а принцип захисту прав людини перестав бути суто внутрішньою справою держави, за умови дотримання принципу суверенітету та територіальної цілісності.

ВИСНОВКИ

1. Пізнання сутності загальних принципів міжнародного права у їх філософському розумінні дозволяє назвати їх філософією міжнародного права, яка прагне досягнути всезагальне у міжнародній світобудові центром якої є людина. Загальні принципи міжнародного права акумулюють найкращий досвід не тільки філософії, а й соціології, загальної теорії права та інших гуманітарних наук.

2. Плюралізм визначень загальних принципів міжнародного права є результатом багатовікової дискусії про їх сутність, яка, на нашу думку, склалася в правовому полі взаємодії та взаємовпливу національних та міжнародного правопорядків. Принципи міжнародного права в широкому розумінні – це комплекс основоположних норм, що сформувалися в результаті узагальнення об'єктивно наявної суспільної практики міжнародних відносин певної історичної епохи з метою визначення правомірності змісту норм міжнародного права, заповнення прогалин у міжнародному праві чи безпосереднього наділення суб'єктів міжнародного права правами й обов'язками, що загалом забезпечує цілісне функціонування міжнародного правопорядку. Принципи міжнародного права у вузькому розумінні – це основоположні норми, притаманні лише міжнародно-правовій системі, ядром яких є основні принципи міжнародного права.

3. Еволюція загальних принципів міжнародного права відображає цикл розвитку основних ідей правового регулювання без державних кордонів. Загальні принципи міжнародного права, зароджуючись у додержавному періоді

у вигляді основних ідей регулювання відносин між родами, стають основою формування розрізнених національних правових систем, а в державному періоді історії міжнародного права стають правовою основою для створення універсального міжнародного права як суспільної необхідності мирного співіснування. Характерною рисою докласичних принципів міжнародного права є їх морально-політичний, релігійний, звичаєвий характер і формулювання не у вигляді владних рішень, а у формі усних домовленостей, сутність яких часто не була визначеною міжнародно- чи внутрішньо правовою нормою, що вказує на тісний зв'язок загальних принципів міжнародного права з основоположними принципами права загалом. Основні принципи докласичного міжнародного права виникають у різних регіонах світу, проте мають спільні ідеї, що визначають характер міжнародного права і в майбутніх періодах стали базисом для формування загального міжнародного права як правової системи. Середнім вікам завдячуємо формування галузей міжнародного права як основи його системи. Першопричиною та наслідком створення перших галузей міжнародного права стають імперативні принципи, як свідчення та критерій для їх утворення та існування.

4. Новітнє віяння у міжнародно-правовому регулюванні не залишило осторонь і принципи міжнародного права, мова йде про *м'яке право*. В даному сенсі загальні принципи міжнародного права мають усі ознаки міжнародних стандартів, а саме гнучкість регулювання, адаптація до мінливих умов сьогодення. Саме тому загальні принципи міжнародного права можна назвати міжнародними стандартами найвищого рівня.

5. Якщо загальні принципи міжнародного права є конкретною нормою міжнародного права, яка закріплює чітко визначені права і обов'язки суб'єктів міжнародного права, то загальні принципи права та спільні принципи матеріального та процесуального права правових систем світу є загальними ідеями, нормами більш загального характеру, які виступають як базис для тлумачення чи заповнення прогалин при вирішенні міжнародних спорів. Визнання принципу в якості загального у міжнародному праві можливе за наявності чотирьох обов'язкових ознак: нормативність, звичаєвість, загальнообов'язковість, основоположність. Саме такі критерії виокремлюють їх від інших норм, правил та стандартів міжнародного права.

6. Класифікація принципів міжнародного права здійснюється за різними критеріями, а тому має доктринальний характер. У нормативному визначенні системи загальних принципів немає крайньої необхідності, оскільки формально-визначена фіксація не надає більших гарантій для їх дотримання та застосування. Сучасна система загальних принципів міжнародного права виходить за рамки правопорядків. Оскільки говорити про ієрархію норм у її національному розумінні в рамках міжнародного правопорядку неможливо, із впевненістю можна лише стверджувати, що загальні принципи міжнародного права є базисом та критерієм правомірності для усіх інших норм міжнародного права. В національній правовій системі загальні принципи міжнародного права

повинні також займати найвищий щабель у ієрархії норм, що має закріплюватися в основних законах та конституціях держав.

7. Багатогранність загальних принципів як правових явищ передбачає і різноплановість в механізмі їх реалізації. Для забезпечення дотримання та виконання загальних принципів міжнародного права можуть бути залучено як правові, так і політичний, економічний, ідеологічний чи навіть релігійний рівні. Зважаючи на особливість загальних принципів як норм загального права, реалізація принципу має два рівні: перший передбачає наявність конкретних прав і обов'язків суб'єктів правовідношення, яке регулюється принципом; другий передбачає опосередкований вплив на усю систему норм міжнародного права в якості критерію легітимності та системоутворювального фактору. Високий рівень гарантованості принципів міжнародного права насамперед досягається шляхом національного визнання їх примату у законодавстві держав на найвищому рівні, як правової основи для діяльності органів і посадових осіб держав у напрямку забезпечення їх виконання. В даному процесі особливу роль повинні відігравати органи конституційної юрисдикції, діяльність яких забезпечує узгодженість із нормами національного законодавства. Імплементация загальних принципів міжнародного права у національне законодавство та конкретизація їх змісту має стати додатковою гарантією нормативних зобов'язань кожної держави у дотриманні загальних принципів міжнародного права її посадовими особами та державними органами як у зовнішньополітичній діяльності, так і при здійсненні внутрішньої політики, зокрема.

Не меншу роль у процесі забезпечення принципів міжнародного права повинні відігравати міжнародні організації, які приймають рішення хоч і рекомендаційного характеру, проте які більш гнучко врегульовують дотримання та виконання принципів міжнародного права. Коефіцієнт ефективності норм-принципів міжнародного права на сучасному етапі розвитку міжнародного права не залежить лише від імперативності їх характеру чи санкцій за їх порушення, а й від відповідності правил, закріплених у принципах, сучасним інтересам суб'єктів міжнародного права.

8. Українська та зарубіжна конституційна практика також характеризується невизначеністю «загальновизнаних принципів міжнародного права» та відсутністю єдності нормативного конституційного визнання основоположного базисного характеру в національних правових системах поряд із загальною світовою тенденцією загальновизнаності основоположних принципів міжнародного права. Зокрема, Конституція України обмежує таке визнання лише зовнішньополітичною діяльністю нашої держави та договірним закріпленням основоположних принципів міжнародного права, тоді як останні за своїм характером мають міжнародно-звичаєве походження. Такі прогалини обмежують національні органи та насамперед правосуддя, не дозволяючи застосовувати загальновизнані принципи міжнародного права на національному рівні. Майбутні конституційні реформи в Україні перш за все

повинні забезпечити пріоритетність загально визнаних принципів міжнародного права в українській національній правовій системі, в тому числі і щодо інших конституційних норм. Основоположні принципи міжнародного права повинні стати базисом національного публічного порядку України на основі положень Конституції України, законодавчих актів про дію в Україні міжнародних договорів, міжнародного звичаю чи інших джерел міжнародного права, практики національного, та передовсім конституційного правосуддя, галузевих норм національного права, які повинні бути приведені у відповідність до пріоритетності загально визнаних принципів міжнародного права.

9. Загально визнаний принцип справедливості займає особливе місце в міжнародному правопорядку. Отримавши свою назву ще в Стародавньому римському праві *ea aequo et bono*, коли він уособлював взаємність та еквівалентність у міжнародних відносинах. В сучасному міжнародному праві принцип справедливості застосовується в рамках теорії еволютивного тлумачення, яка розробляє можливості корегування норми позитивного права з метою досягнення справедливого судового рішення. Право судді керуватися справедливістю при винесенні рішень нормативно закріплене в ст. 38 Статуту МС ООН та передбачає можливість застосування матеріальних та процесуальних принципів національного правопорядку із врахуванням особливостей міжнародних відносин.

10. *Jus gentium* є колискою формування первинних принципів права, з якої еволюціонували загальні принципи міжнародного права та загальнолюдські принципи. Римському праву завдячуємо найдавнішим процесуальним та технічним принципам, які з успіхом використовуються і в сучасному міжнародному правосудді. Загальні принципи права наділені звичаєвим характером як основною ознакою, критерієм визначення наявності принципу міжнародного права. Міжнародний звичай уособлює гнучкість, досвід перевірений багатовіковою практикою, повсюдне визнання, яке майже тотожно повинні відображатися у загальних принципах міжнародного права.

11. У ХХІ столітті принципи права стають інтегруючим елементом між різними традиціями права, між міжнародним та колізійним правом, позитивним та природним правом, національним та міжнародним правом, здатними регулювати відносини різних рівнів і систем права. Якщо загальні принципи міжнародного права формуються на основі діючих міжнародних звичаїв та договорів, то загальні принципи - на основі функціонування правових систем як закономірності. Загальні принципи права є базовими для міжнародної правової системи в цілому, а при застосуванні у практиці міжнародного правосуддя надають гнучкого регулювання завдяки еволютивному тлумаченню.

12. Аналіз доктринальних та нормативних джерел міжнародного права переконує у тому, що такі основні принципи права, як *рівність*, *добросовісність*, *справедливість* знайшли своє закріплення в якості *спільних принципів визнаних сучасними правовими системами* норм міжнародного права та отримують своє тлумачення у ряді інших спільних принципів національних

правових систем, а саме: *принцип справедливості* у неприпустимості свавілля при тлумаченні закону правозастосовувачем, визначеність, ясність, недвозначність норми, принципі неприпустимості надання зворотної сили закону, що обмежує права громадян, принципі заборони надформалізму; *принцип демократії* у принципі правової держави, принципі розподілу влад; *принцип верховенства права* у принцип заборони безглузлого застосування права, загальнообов'язковості і регулюючому впливі загальних принципів права, принципі взаємності правової допомоги, принципі загальнообов'язковості норм права і пріоритету перед всіма іншими соціальними нормами, принципі несуперечності норм, що складають чинне право, і пріоритеті закону перед іншими нормативно-правовими актами.

13. Процесуальні принципи національного правопорядку можуть бути застосовні лише із певними особливостями, притаманними міжнародним правовідносинам. Для заповнення правових прогалин у міжнародному правосудді як правило використовуються процесуальні максими, або ще їх називають технічними принципами, більшість з яких родом з римського права. Вони перевірені багатовіковою практикою, містять загальне правило поведінки, яке може бути пристосоване до особливостей міжнародних правовідносин. Важливу роль такі принципи відіграють в праві міжнародних договорів, праві міжнародних організацій, в міжнародному процесі.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Задорожна С.М. Загальні принципи міжнародного права: еволюція і сучасність: монографія. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2019. 360 с.

Розділи у колективних монографіях:

2. Задорожна С.М. Питання принципів міжнародного приватного права // Нариси з міжнародного приватного права / за ред. А.С. Довгерта, О.М. Бірюкова. Київ: Алерта, 2014. Вип.3. С. 44-64.

3. Задорожна С.М. Принципи як основоположні начала (засади) функціонування міжнародного співтовариства / Нариси з міжнародного приватного права / за ред. А.С. Довгерта, О.М. Бірюкова. Київ: Алерта, 2016. Вип.4. С. 26-60.

Статті у наукових фахових виданнях України:

4. Задорожна С.М., Волощук О.Т. Принципи автономності арбітражного застереження в міжнародному комерційному арбітражі // Науковий вісник Чернівецького університету: Вип. 618: Правознавство. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2012. С. 71-76. (Особисто автору належить: дослідження питання закріплення принципу автономності на рівні міжнародних конвенцій та арбітражних рішень.)

5. Задорожна С.М. Поняття, генетична основа та система принципів

міжнародного приватного права // Право України. Юридичний журнал. Науково-практичне фахове видання. Київ, 2013. №7. С.34-47.

6. Задорожна С. М. Природно-правовий характер принципів міжнародного права // Науковий вісник Чернівецького університету. Серія: Правознавство. Зб. наук. праць. Чернівці, 2013. Вип. 660. С. 49-56.

7. Задорожна С. М. Правова глобалізація та місце в ній основних принципів міжнародного права // Науковий вісник Чернівецького університету. Серія: Правознавство. Зб. наук. праць. Чернівці, 2013. Вип. 682. С.48-54.

8. Задорожна С. М. Роль держави та міжнародного співробітництва в умовах глобалізації міжнародного правопорядку // Науковий вісник Чернівецького університету: Зб. наук. праць. Вип. 714: Правознавство. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2013. С.59-64.

9. Задорожна С. М. Конституційна невизначеність «загальновизнаних принципів міжнародного права»: національна і зарубіжна практика // Український часопис міжнародного права. 2014. № 4. С. 245-251.

10. Задорожна С. М. Загальновизнані принципи права – фундамент міжнародного права та міжнародного правопорядку // Науковий вісник Чернівецького університету: Зб. наук. праць. Вип. 728: Правознавство. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2014. С.64-68.

11. Задорожна С. М. Система принципів сучасного міжнародного права // Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія». 2015. №1 С.251-259.

12. Задорожна С. М. Множинність (плюралізм) визначень загальних принципів сучасного міжнародного права // Наше право. 2015. № 3. С.183-188.

13. Задорожна С. М. Особливості взаємодії загальних принципів з нормами, правилами та стандартами міжнародного права // Науковий вісник Чернівецького університету: Зб. наук. праць. Вип. 765: Правознавство. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2015. С.45-50.

14. Задорожна С. М. Міжнародно-правова природа принципу *ex aequo et bono* // Альманах міжнародного права. Одеса, 2016. Вип. 14. С.14-23.

15. Задорожна С. М., Маник А. З. Внесок наукової спадщини О.В. Задорожного у сучасне розуміння основних принципів міжнародного права // Український часопис міжнародного права. 2017. Спецвипуск присвячений пам'яті професора О.В. Задорожного. С. 74-80. (Особисто автору належить: огляд бібліографічного покажчика Задорожного, проблема мондіалізму, принципи міжнародного права)

16. Задорожна С. М. Основні принципи докласичного міжнародного права // Український часопис міжнародного права. 2017. № 4. С. 22-31.

17. Задорожна С. М. Гарантованість дотримання загальних принципів міжнародного права // Юридичний науковий електронний журнал. 2017. № 6. URL: http://lsei.org.ua/6_2017/108.pdf

18. Задорожна С. М. Зародження загальних принципів права як джерела міжнародного права // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.

Науковий збірник: Спеціальний випуск: Ч. 2. Дніпровський нац. ун-т імені Олеся Гончара, 2017. С. 222-226.

19. Задорожна С. М., Маник А. З. Становлення та розвиток науки міжнародного права в Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича // Український часопис міжнародного права. 2018. № 2. С. 22-29. (Особисто автору належить: дослідження внеску у розвиток сучасної науки і практики міжнародного права А. Георгіци, Л. Гіждівана, С. Задорожної, О. Руденко, Н. Кирилюк.)

20. Задорожна С. М. Гносеологія загальних принципів міжнародного права // Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія». 2018. № 4 С. 263-279.

21. Задорожна С. М. Загальні принципи в класичному міжнародному праві: Вестфальський мир // Право і суспільство. 2018. № 6. 241-245.

22. Задорожна С. М. Сучасні принципи міжнародного права в ієрархії норм міжнародного, наднаціонального і національного права // Правові горизонти. Суми. 2019. Вип. 14 (27). С. 125-132.

Статті у зарубіжних наукових фахових виданнях:

23. Задорожная С. М. Взаимодействие принципов международного публичного и международного частного права // Российский юридический журнал. Екатеринбург: Изд-во УрГЮА, 2013, № 4 (91). С. 41-46. URL: <http://elibrary.ru/item.asp?id=20229194>

24. Задорожна С. М. Звичаєве право та загальні принципи міжнародного права // Euroasian Academic Research Journal. 2016. № 6(06), 2016. Yerevan 2016. С. 80-88.

25. Задорожна С. М. Вплив особливостей права стародавнього періоду на формування основних принципів міжнародного права // National law journal: Theory and practice: L.L.C. Scientific and practical Publication in Law. 2016. № 6 (22). С. 147-152.

26. Задорожная С. Основные критерии определения наличия принципа международного права // STUDII JURIDICE Universitate. 2017. Anul X, Nr. 3-4 (39-40). С. 57-67.

27. Zadorozhna S. Political and Moral Aspects of Guaranteeing the Principles of International Law // European Journal of Law and Public Administration. 2018. Vol.5, № 1. P.156-162.

Тези наукових доповідей на конференціях:

28. Задорожна С. М. Європейська конвенція про права людини (1950 р.) та Хартія Європейського Союзу про основні права (2000 р.) про право на життя // Матеріали I Всеукраїнської наук.-прак. конф. (м. Чернівці, 17-18 листопада 2011 р.) С. 32-36.

29. Задорожна С. М. Соціологічна природа принципів міжнародного права // Філософські, методологічні та психологічні проблеми права: збірник матеріалів V Міжнародної наук.-теор. конф. (м. Київ, 17 листопада 2012 р.). Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2012. С. 77-78.

30. Задорожна С.М. Природно-правова природа основних принципів міжнародного права // Міжнародні читання з міжнародного права пам'яті професора П.Є. Казанського: Матеріали третьої міжн. наук. конф. (м. Одеса, 2-3 листопада 2012 р.). Одеса: Фенікс, 2012. С.10-13.

31. Задорожна С.М. Правовий базис принципів міжнародного публічного і міжнародного приватного права // Вплив юридичної науки на розвиток міжнародного та національного законодавства: Міжнародна наук.-практ. конф. (м. Харків, 6-7 квітня 2013 р.) Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2013. Ч. I. С.32-34.

32. Задорожна С.М. Соціологічний підхід Є. Ерліха в міжнародному праві // Держава і право в умовах глобалізації: реалії та перспективи: Матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 31 березня 2013 р.). Дніпропетровськ, 2013. С.113-115.

33. Задорожна С.М. Застосування загальних принципів права в міжнародному правосудді // *Práva a slobody človeka a občana: mechanizmus ich implementácie a ochrany rôznych oblastiach práva: medzinárodná vedecká konferencia* (Bratislava, Slovenská republika, 19-20 septembra 2014 r.).

34. Задорожна С.М. Взаємодія основних начал міжнародного приватного та міжнародного публічного права // Стан та перспективи розвитку юридичної науки: Матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 3-4 жовтня 2014 р.). Дніпропетровськ: ГО «Правовий світ», 2014. С.104-107.

35. Задорожна С.М. Роль загальних принципів права в міжнародно-правовій системі // Розвиток державності та права в Україні: реалії та перспективи: Матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Львів, 26-27 вересня 2014 р.). Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2014. С.87-91.

36. Задорожна С.М. Особливості формування принципів міжнародного права періоду Середньовіччя // Актуальні питання юридичної теорії та практики: наукові дискусії: Міжнародна науково-практична конференція (м. Харків, 2-3 грудня 2016 р.). Харків: Східноукраїнська наукова юридична організація, 2016. Ч.1. С.190-194.

37. Zadorozhna S. Margin of Appreciation: the interaction of International Public Order with Public Order of National Legal Systems // 8-th LUMEN International Scientific Conference “Rethinking Social Action. Core values in Practice”. (Suceava, Rumania s Cernivtsi, Ukraine, 6-9 April 2017). LUMEN Media Publishing, UK, 2017. P.433-435.

38. Задорожна С. М. Конституційна невизначеність «загальноновизнаних принципів міжнародного права» як звичаєво-правових норм міжнародного права // Від громадянського суспільства – до правової держави: Матеріали доп. XIII Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Харків, 21 квітня 2017 р.). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. С. 443-447.

39. Zadorozhna S. Political and Moral Aspects of Guaranteeing the Principles of International Law // 8-th LUMEN International Scientific Conference “Rethinking

Social Action. Core values in Practice”: 3rd International Conference “Ethical s Social Dimensions on Public Administration s Law (Suceava, Rumania s Cernivtsi, Ukraine, 26-29 April 2018). LUMEN Media Publishing, UK, 2018. P.347-348.

40. Задорожна С.М. Принципи докласичного міжнародного права як засади формування галузей // Розвиток науки і практики міжнародного права та Міжнародно-правові читання, присвячені пам’яті Олександра Задорожного: Матеріали міжнародної наук.-практ. конф. (м. Київ, 22 червня 2018 р.). Київ: Українська асоціація міжнародного права; ІМВ КНУ ім. Т.Шевченка, 2018. С. 91-96.

АНОТАЦІЯ

Задорожна С.М. Теорія та практика функціонування загальних принципів сучасного міжнародного права. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.11 – Міжнародне право. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, МОН України, Київ, 2019.

У дослідженні здійснено аналіз природи, множинності визначень, висвітлено специфіку еволюції загальних принципів міжнародного права; аналізуються характерні риси норми-принципу міжнародного права, дається авторське визначення принципів міжнародного права. Визначається місце загальних принципів міжнародного права як у правовій, так і неправовій системі норм, у міжнародно-правовій та національній системах; змодельована класифікація принципів міжнародного права. У дисертації аналізуються взаємозв’язки та співвідношення загальних принципів міжнародного права та норм *jus cogens*, зобов’язань *erga omnes*. Автором ґрунтовно оцінено механізм реалізації загальних принципів міжнародного права, зокрема інституційний, аналізується практика винесення судових рішень на основі принципів міжнародного права. У роботі приділено належну увагу і принципам права, що мають спільне застосування для національної та міжнародної правових систем. Крім того з’ясовано, що загальні принципи права кристалізуються у вигляді міжнародної справедливості, відзначено важливу роль у становленні системи загальних принципів міжнародного права *jus gentium*. Робота не оминула і проблему взаємовпливу національних правових систем, що проявляється у визнанні спільних принципів і цінностей, які складають правові основи сучасного глобального міжнародного співіснування.

Ключові слова: загальні принципи міжнародного права, загальне міжнародне право, теорія міжнародного права, система принципів міжнародного права, характерні ознаки принципів міжнародного права, класифікація принципів міжнародного права.

АННОТАЦИЯ

Задорожная С.М. Теория и практика функционирования общих принципов современного международного права. - Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.11 - Международное право. - Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, МОН Украины, Киев, 2019.

В исследовании проведен анализ природы, множественности определений, рассмотренно специфику эволюции общих принципов международного права; анализируются характерные черты нормы-принципа международного права, дается авторское определение принципов международного права. Определяется место общих принципов международного права как в правовой, так и неправовой системе норм, в международно-правовой и национальной системах; смоделирована классификация принципов международного права. В диссертации анализируются взаимосвязи и соотношения общих принципов международного права и норм *jus cogens*, обязательств *erga omnes*. Автором основательно оценен механизм реализации общих принципов международного права, в частности институциональный, анализируется практика вынесения судебных решений на основе принципов международного права. В работе уделено должное внимание и принципам права, имеющие общее применение для национальной и международной правовых систем. Кроме того установлено, что общие принципы права кристаллизуются в виде международной справедливости, отмечена важная роль в становлении системы общих принципов международного права *jus gentium*. Работа не обошла и проблему взаимовлияния национальных правовых систем, которая проявляется в признании общих принципов и ценностей, последние составляют правовые основы современного глобального международного сосуществования.

Ключевые слова: общие принципы международного права, общее международное право, теория международного права, система принципов международного права, характерные признаки принципов международного права, классификация принципов международного права.

SUMMARY

S. Zadorozhna. Theory and practice of the functioning of the general principles of modern international law. – Qualifying scientific work manuscript copyright.

The thesis for degree of Doctor of Juridical Sciences in specialty 12.0.11 – International law. – National Taras Shevchenko University of Kyiv, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv, 2019.

The dissertation is an independent completed scientific work, comprehensive

research of the concept of general principles of modern international law.

The research carried out an analysis of the nature, the plurality of definitions, the specificity of the evolution, the history of the general principles formation of the international law in the pre-classical and classical period. Analysis of the plurality of definitions of the general principles of international law, and thus formulate the concept of the principles of international law in a broad and narrow sense. The dissertation analyzes the characteristic features of the norm-principle of international law, the place of the general principles of international law, both in the legal and non-legal, the international and national legal systems. On the basis of researching the various features of the international law principles, the author simulates the classification of the international law principles. The connection and correlation between the general principles of international law and the *jus cogens*, commitments *erga omnes* are analyzed too. Particular attention is paid to the role and significance of the international organizations resolutions to confirm the existence of the customary norm of the principle by giving them the meaning of *opinio juris*.

The author carried out a thorough analysis of the implementation mechanism of the general principles of international law, by the presence of political, legal and moral impacts, each of which must be ensured both on the international (including supranational) and national levels. Within the framework of the research, an institutional mechanism for the principles implementation of the international law is being constructed, where, of course, justice institutions, as international, national, and supranational, play the primary role. The practice is analyzed making judgments based on the principles of international law, including the universal principles as rules more flexible and able to adapt to changing relations at the international level.

An analysis of the international normative array and national norms (first of all constitutional level) was carried out, which allowed to formulate only a hypothetical standard about the principles of international law due to the lack of a clear normative definition of them both at the international and national levels. Research of Ukrainian and foreign constitutional practices convinced of the uncertainty of 'universally recognized principles of international law' and the lack of unity of normative constitutional recognition of the underlying basis in national legal systems, along with the general global trend of general awareness of the fundamental principles of international law. In particular, the Constitution of Ukraine restricts such recognition only to the foreign policy activity of our state and the contractual consolidation of the fundamental principles of international law, while the latter are by their nature internationally customary.

The dissertation focuses on the rights and principles with common application is for the national and international legal systems. In particular, the history of the formation of the law general principles, which dates back to the earliest stages of the development of law, is studied, and is recognized as a source of international law only in the newest period of the history of international law. Particular importance general principles of law play in the field of regulation in new areas of international law as ecological, criminal, trade, human rights. The dissertation clarifies that the

general principles of law crystallize in the form of international justice, the origins of which are still in ancient Roman law. The right of a judge to be guided by justice in making decisions was clearly enshrined in the XII century, and today is regulated in Art. 38 of the Charter of the United Nations. It is argued that justice has become a measure of the balance of positive and natural in international law. In modern international law, the principle of justice is used within the framework of the theory of evolutionary interpretation, which allows for adjusting the rules of positive law which may lead to an unfair decision.

An important role in the development of the system of general principles of international law, *jus gentium*, has been noted, since most of the general principles *jus gentium* have become today the general principles of international law.

The general principles of international law are considered in the dissertation as a set of universally accepted principles that have a customary character. In the form of custom, such basic principles of international law as the principle of faithful fulfillment of international obligations, the principle of responsibility for violations of international law, the basic principles of law, as justice, humanity, and equality are formed. Principles of international law are fixed both in their own international legal system and can be borrowed from the national and international law recognizes the common principles found by mankind as a common borderless development. The dissertation followed by the observance of the principles of private international and international law is traced within the framework of the relationship *lex mercatoria* and *jus gentium*. The latter can be considered a historic predecessor of transnational law, which today becomes of particular importance for the regulation of international economic relations. In the dissertation it is proved that globalization is observed in all structural elements of national, supranational and international legal systems, primarily in the system of their sources and principles. The research argues that globalization is followed in all structural elements of the national, supranational and international legal systems, primarily in the system of their sources and principles.

Key words: general principles of international law, general international law, the theory of international law, a system of principles of international law, main features of the principles of international law, the classification of the principles of international law.